Etnografinis regionas– Sūduva ar Suvalkija? Istorinė raida ir regioninis savitumas

Doc. dr. Dalia Urbanavičienė

Etninės kultūros globos tarybos pirmininkė

Regionų atsiradimo ir formavimosi stadijos (Anssi Paasi, 2013)

1. Visų pirma **regionas atsiranda žmonių sąmonėje**, lyginant ir pastebint skirtumus su kitomis teritorijomis.

2. **Žmonės regioną „įsimbolina“**, suteikdami pavadinimą, sukurdami jo ženklus ir simbolius (vėliavą, herbą, spalvas ir kt.) – atsiranda **kolektyvinė regiono reprezentacija.**

3. **Regiono formalizavimas ir institucionalizavimas** – kuriama administracinė valdžia siekiant užtikrinti regiono tvirtėjimą ir jo galių augimą – **regioninė savivoka ir regioninis tapatumas pradedamas formuoti „iš viršaus“.**

4. **Regiono konsolidacija** – regioninė gyventojų tapatybė susiformuoja galutinai ir žmonėms **nebekyla abejonių, ar toks regionas egzistuoja.**

(5.) **Regiono deinstitucionalizavimas** padalijant regioną į mažesnius ar prijungiant prie didesnių darinių – tuomet pradeda nykti kolektyvinė atmintis, regioninis tapatumas, kol **regiono nebelieka nei formaliai, nei žmonių sąmonėje.**

Regioninė savimonė

Regioninė savimonė sietina su kolektyvinės tapatybės raiška, kuri paremta gyventojų savo apgyventos teritorijos išskyrimu ir susitapatinimu su ja. Kitaip sakant, tai ***mentalinis arealas, įsitvirtinęs gyventojų savimonėje***.

Tradicija arba kultūrinis bendrumas – ankstyviausias požymis, dėl kurio susidarė skirtingi etnokultūriniai dariniai.

Todėl ***etnografiniai regionai – tai visų pirma kultūriniai regionai***, kurie nebūtinai sutampa su įvairiais istoriniais laikotarpiais egzistavusių administracinių darinių ribomis [Žemaitijos pavyzdys].

Kultūriniai / istoriniai regionai

„***Etnografinis regionas*** – *istoriškai susiformavusi teritorijos dalis, kurioje išlaikyta savita tarmė, tradicijos ir papročiai, integruotas baltų genčių palikimas*“ (Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymas).

Tiek etnografiniai regionai, tiek istoriniai, tiek administraciniai dariniai patyrė savo vidinę raidą, nuolat kito – ypač jų teritorijos [Aukštaitijos pvz.].

Taigi ar galima griežtai atskirti *etnografinius regionus* ir *istorinius regionus* (baltų žemes) teigiant, kad jų pavadinimų negalima tapatinti, nes šie regionai nesutampa nei chronologiškai, nei geografiškai?

Įvairus kultūrinis paveldas atspindi skirtingus laikmečius (ne vien XIX a. pab.)

Istorijos raidoje regionų **dvasinė kultūra ir materialinė kultūra kito netolygiai**.

Jei materialinės kultūros palikimas Lietuvoje daugiausia siejamas su XIX a., tai dvasinės kultūros palikimas (tarmės, apeigos, papročiai, dainos ir kitas folkloras) atspindi daug senesnius laikus.

Dėl to Sūduvos tarmės ir muzikinis folkloras (pvz., Veliuonos apyl.), iš dalies ir materialus paveldas apima platesnes ribas į šiaurę ir rytus, negu Sūduvos ribos, nurodytos 1422 m. Melno sutartyje. Tai atspindi senesnio laikotarpio palikimą (nors istorikai tose teritorijose ir nelokalizuoja sūduvių žemių).

Etnomuzikos žemėlapis

Tarmių žemėlapis

Šio krašto ir jo gyventojų pirmieji pavadinimai

- ***Sūduviai*** (*sudini*) – apie 150 m. Klaudijus Ptolemėjus (graikų geografas) veikale „Geografija“ nurodė sūduvius (*sudini*) kartu su galindais (*galindae*).

- Žemė ***Sūduva*** (*Zudua*) 1231 m. paminėta Danijos mokesčių sąrašuose, nurodant galindus Sūduvoje, ją priskiriant Lietuvai („...*in Zudua, Littonia*“). Iš esmės tai jau formalus regionas (ne vien kultūrinis).

Sūduvos nukariavimas (?) XIII a.

Tvirtinama:

Ordinas **1243 m. nukariavo dalį Sūduvos**, tuomet **„nemaža dalis sūduvių pabėgo į LDK priklausiusią Dainavą“.**

Tačiau:

- Pačios Sūduvos didžioji dalis priklausė Mindaugo Lietuvai, o vakarinė Sūduva irgi buvo Mindaugo įtakoje – matyt būtent šią vakarinių sūduvių dalį Mindaugas 1253 m. už karūną dovanojo Ordinui;
- Po 30 metų sūduvių vadas Skomantas, valdęs vakarų sūduvių žemėse Kresmenos valsčių Mozūrijos ežeryne, su didžiule kariuomene galingai prisidėjo prie Didžiojo prūsų sukilimo – jis 1273 m. net užėmė Kulmą, o 1280 m. ir Sembą.

Sūduvos žemės Mindaugo Lietuvoje (žalia spalva)

Mindaugo Lietuva 1253-1263 m. (po Sūduvos dalies dovanojimo Ordinui)

Sūduva tampa dykra (?)

Tvirtinama:

- Kryžiuočiai **1278–1283 m. nusiaubė Sūduvą – sunaikino svarbiausius Sūduvos centrus** (kokius?), **iššudė daugumą** (?) **jos gyventojų, dalį sūduvių** (1600 žmonių) **ištrėmė į Sembą, kiti pabėgo į LDK** (ar į LDK priklausiusią Sūduvos dalį?).
- **Sūduvą nuniokojo ir XIV a. jos teritorijoje vykę karai** (konkretūs mūšiai?), tad ilgainiui **didelė krašto dalis** (kuri?) **virto dykra, vėliau apaugusia neįžengiamomis giriomis**.

Tačiau:

Ordinas 1283 m. nusiaubė Skomanto žemes (prie Mozūrijos ežerų).

Anot T. Baranausko, **VO mūšiai neapėmė dabartinės Lietuvos teritorijos**, išskyrus Kirsnavą (Rudaminos piliakalnis). Kiti mūšiai – palei Nemuną ir vakarinių sūduvių bei kitose teritorijose dab. Lenkijoje. Nėra duomenų apie mūšius vėlyvuose Marijampolės, Vilkaviškio ir kt. piliakalniuose (Varnupių, Šakališkių, Meškučių, Lakinskų, Kunigiškių, Piliakalnių piliakalnio ir kt.).

Kas yra dykra?

Tvirtinama, kad dykra apėmė skalvių, nadruvių, sūduvių, Karšuvos, dalies kuršių, žemaičių ir žiemgalių žemes, rečiau gyvenamas ar negyvenamas, apaugusias miškais.

J. Jurginio teigimu, dykra buvo žemė, pagal dovanojimo aktus paskirta kryžiuočiams, bet dėl gyventojų priešinimosi jų realiai nevaldoma (jie mokėjo duokles ir LDK, ir VO).

Šaltiniuose minimas neįsisavinto miško pavadinimas (sen. vok. *Wildnis, Wiltnis*) – tai nereiškia, kad jis buvo negyvenamas (sūduviai nuo seno vertėsi miško amatais).

Abejotina, kad dabar Lietuvoje esanti Sūduvos didžioji dalis liko be sūduvių – tai patvirtina išlikę sūduvių vietovardžiai (netgi anapus Nemuno), dvasinė kultūra, archeologų radiniai.

„Dykros teorijos“ sukūrimo aplinkybės

„Dykros teoriją“ 1927 m. paskelbė Gertruda Mortensen (vokiečių nacionalšovinisto istoriko A. Backmanno mokinė), o 1937–1938 m. ją išplėtojo kartu su vyru Hansu. Jų teiginiai:

- Per karus su VO atsirado dykra Mažojoje Lietuvoje ir Sūduvoje, nes nebeliko autochtonų, o vietoj jų esą XV a.–XVI a. pradžioje apsigyveno kolonistai didlietuviai, iš kurių susidarė nauji gyventojai.
- Vokiečiai buvo ankstesni kolonistai (nuo XIII a.) negu lietuviai (XV–XVI a. pr.), tad vokiečių teisės į užkariautą kraštą yra pirminės.

Žadėto šaltinių tomo apie didlietuvių masinę imigraciją jie nepaskelbė.

Šią teoriją dar prieš II pasaulinį karą sukritikavo V. Vileišis, P. Pakarklis, Vydūnas, F. C. Karpas, o labiausiai kritiką pagrindė XX a. II pusėje Martynas Gelžinis įrodydamas, kad **Mortensenai gavo iš Vokietijos valdžios politinį užsakymą**. Po II pasaulinio karo ir pats H. Mortensenas iš dalies atsisakė šios teorijos, remdamasis naujais šaltiniais.

Sūduvos ribos po Melno taikos (1422 m.)

LDK priskirtos Sūduvos ribos:

- šiaurėje ir rytuose – Nemunu iki Gardino,
- pietuose atsiremiant į Narevą,
- vakaruose – nuo Galdapės šiaurėn Vištyčiu, Širvinta, Šešupe iki Nemuno.

Šios ribos labai panašios į:

- *Užnemunės* ribas (nuo 1795 m.)
- *Suvalkų gubernijos* ribas (1876–1914 m.)

VO valdose liko vakarų sūduviai, apimant Tolminkiemį, Mielkiemį, Pilupėnus, Gumbinę, Stalupėnus, Eitkūnus, Katinavą, Širvintą.

Sūduviai XVI–XVIII a.

- Karaliaučiaus universitete (nuo 1544 m.) skiriamos stipendijos sūduviams.
- XVII a. pabaigoje Matas Pretorijus ne kartą paminėjo sūduvius, gyvenusius jo laikais, pateikė legendinio Sūdo herbą.
- Anot Algirdo Matulevičiaus, XVIII a. gyvenęs Kristijonas Donelaitis ir jo giminė buvo vakarų sūduviai.

Sūduvos išdalinimas skirtingiems LDK dariniams

LDK nuo XV a. pradžios sukūrė naujus administracinius darinius (Žemaičių seniūniją, Trakų ir Vilniaus vaivadijas) **ir išdalino Sūduvą:**

- zanavykų kraštą, Vilkaviškį ir kitas žemes, įskaitant Virbalį, priskyrė *Žemaičių seniūnijai*,
- kitą Sūduvos dalį kartu su Dainava priskyrė *Trakų vaivadijai*.

Todėl ilgainiui Sūduvos, Dainavos (kaip ir Aukštaičių) **pavadinimai „ištirpo“ Lietuvoje ir jų gyventojai tapo *lietuviais*.**

Nepaisant priskyrimo skirtingiems administraciniams vienetams, **zanavykai ir kapsai iki šiol sugebėjo išlaikyti regioninį savitumą** – tarmę, tautosaką ir kitas tradicijas, kurios kai kuriais požymiais atspindi sąsajas su Mažosios Lietuvos palikimu, bet skiriasi nuo žemaičių, aukštaičių ir dzūkų.

LDK administraciniai dariniai XVII a.

Užnemunė nuo 1795 m.

Po trečiojo ATR padalijimo **Sūduva 1795–1816 m. priskiriama Prūsijos karalystei**, sudarant joje *Naujosios Rytų Prūsijos provinciją* (priklausė Marijampolės, Kalvarijos ir Vygrių apskritys).

Kraštui vėl priklauso teritorija šiaurėje iki Nemuno, kaip buvo nustatyta Sūduvos teritorija 1422 m. Melno sutartyje.

Nuo to laiko **šią teritoriją likusioje Lietuvoje pradėta vadinti *Užnemune*.**

O kaip savo kraštą vadino vietos žmonės – gal ir toliau Sūduva?

Kraštas carinės Rusijos sudėtyje nuo 1816 m.

Napoleonui pralaimėjus karą, 1816 m. Užnemunė kartu su Lenkija pateko į carinės Rusijos sudėtį.

Carinė Rusija Užnemunę iš pradžių **priskyrė Augustavo** vaivadijai, kuri vėliau tapo gubernija (1816–1867m.).

Per tuos 50 metų regionas toliau likusioje Lietuvoje vadinamas Užnemune.

O vietos žmonės savo kraštą gal ir toliau vadina Sūduva? Neatsirado nei *Augustavija*, nei *augustaviečiai*.

Suvalkų gubernija ir Suvalkija

Vietoje Augustavo gubernijos Rusija **1867 m. įkūrė Suvalkų guberniją**, gyvavusią 48 metus (iki 1915 m.).

Tačiau ar tikrai jau nuo to laiko formuojasi *Suvalkijos* kaip etnografinio regiono pavadinimas?

Pirmiausia XX a. pradžioje atsirado **lenkiškas pavadinimas *Suwalszczyzna*,** nusakantis Suvalkų apylinkių geografiją ir Suvalkų guberniją, pvz.:

- Karol Hoffman „*Nieznane zakątki kraju. Suwalszczyzna*“ (1908);
- Ludwik Krzywicki „*Charakterystyka fizyczna ludności ziem polskich i dzielnic ościennych*“ (1912);
- Włodzimierz Wakar „*Rozwój terytorialny narodowości polskiej*“ (1917).

1915 m. JAV paskelbtas **Suvalkijos žemėlapis yra rusiško Suvalkų gubernijos žemėlapio kopija**.

Suvalkų gubernija (iki 1915) ir Suvalkija (1915)

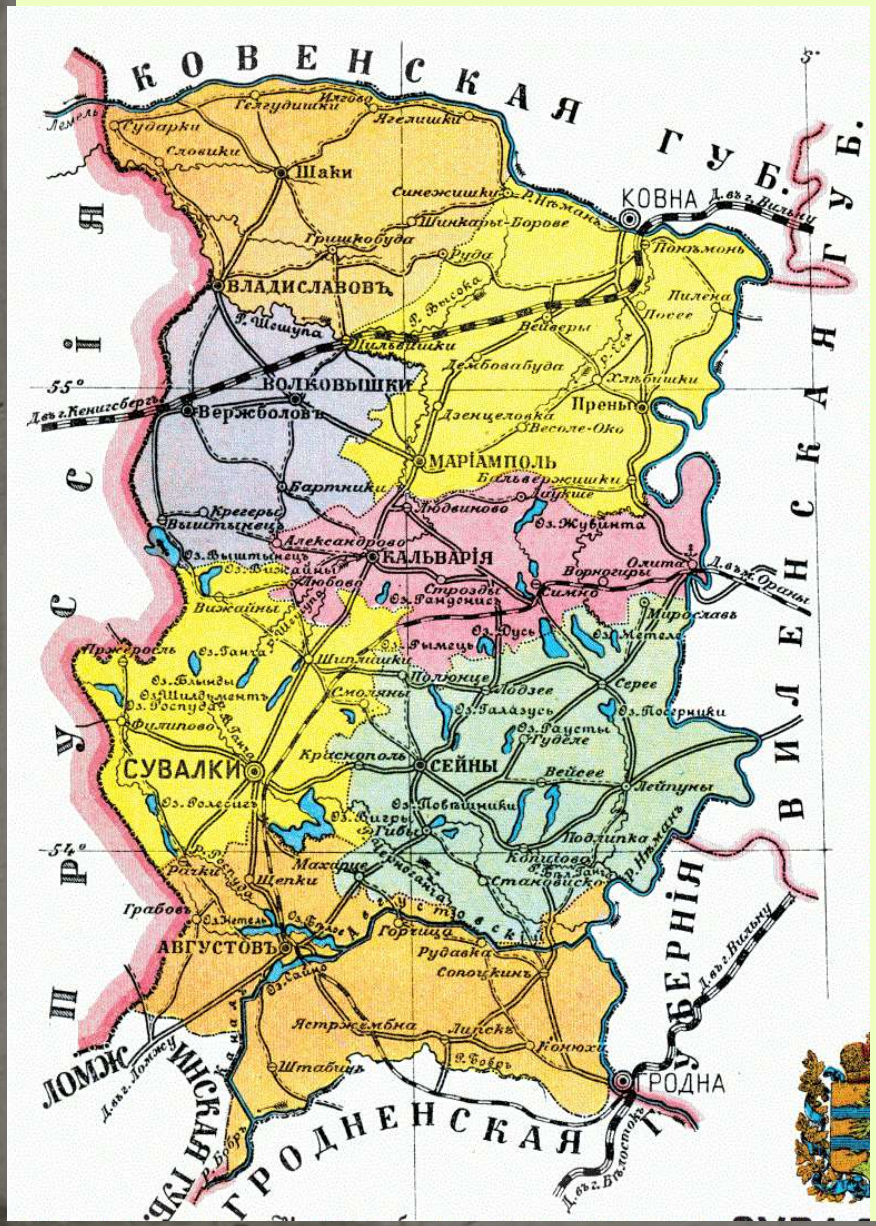

Lietuvos siekiai dėl Suvalkų krašto po karo

Po I pasaulinio karo Lietuva siekė gauti Suvalkų kraštą. Vokietijos karinės administracijos ir Suvalkų krašto lenkų ir lietuvių savivaldos organų derybose – du etapai:

1) pirmasis nuo 1918 m. lapkričio iki 1919 m. kovo, kai Vokietijos valdininkai pirmenybę teikė Lenkijos valdžiai;

2) antruoju etapu (1919 m. kovas – 1919 m. rugpjūtis) pirmenybę pradėta teikti Kauno vyriausybei, lietuvių kariai net buvo dislokuoti Suvalkuose.

Visgi priimant sprendimus Paryžiaus taikos konferencijoje 1919 m. pabaigoje pietinės Suvalkų gubernijos teritorijos buvo priskirtos Lenkijai (su Suvalkų miestu, taip pat Seinais).

Suvalkijos samprata tarpukariu

Suvalkijos pavadinimas tarpukariu gyvavo, tačiau **dažniausiai siejant su *Suvalkų kraštu***:

- Pavyzdžiui, nuo 1930 m. Marijampolėje buvo leidžiamas savaitraštis „Suvalkietis“, kuris 1937 m. buvo pervadintas į „Suvalkų kraštą“.

Kita vertus, *Suvalkija* kaip Lietuvos etnografinis regionas tarpukariu savo ribomis iš dalies atitiko Suvalkų gubernijos palikimą, nes ***Suvalkijai* buvo priskiriami ir Užnemunės dzūkai**:

- Pavyzdžiui, Antano Tamošaičio 1939 m. paskelbtame lietuvių moterų tautinių drabužių albume Suvalkija suskirstyta į *zanavykus, kapsus* ir *dzūkus*.

Užnemunės ir kitų dzūkų įvardijimas

Tačiau dar XIX a. II pusės spaudoje atsiranda *dzūkų* ir *Dzūkijos* pavadinimai, kilę nuo dzūkų tarminės ypatybės *dzūkavimo*.

Visų pirma etnologiniame A. Polujanskio veikale 1859 m. paminimi Užnemunės dzūkai (gyvenę Seinų ir Kalvarijos apskrityse).

Žinios apie rytiniame Nemuno krante gyvenančius „cikrinius“ dzūkus atsiranda gerokai vėliau:

- 1889 m. pasirodė slapyvardžiu *Dzūkas* pasivadinusio publicisto straipsnis „Iš Dzūkijos“ laikraštyje „Varpas“,
- 1899 m. išleistas J. Šimtakojo sudarytas rinkinys „Trakiečių dzūkų dainos“.

Sūduvos pavadinimas tarpukariu

Istorikas Jonas Totoraitis „Sūduvos Suvalkijos istorijoje“ (1938) rašė, kad būtent pagal Suvalkų gubernijos pavadinimą atsirado pavadinimas *Suvalkija* (kaip *Kaunija*, *Vilnija*). Tačiau jis paliudija **Sūduvos pavadinimo susigrąžinimą iškart po gubernijos panaikinimo**:

> „Po karo buvo atnaujintas senovinis šios šalies vardas Sūdavija. Tik šitą vardą dabar išstumia kitas, lietuviškiau skambąs Sūduva. Profesorius p. Salys įrodinėja, kad kaip *Litauen*, *Lietuva*, taip ir *Sudauen* turi būti *Sūduva*. Pagal tai ir šalies gyventojas bus *sūduvis*, kaip Lietuvos *lietuvis*“ .

Savo leidinyje J. Totoraitis daugiausia naudojo *Sūduvos* pavadinimą, o *Suvalkiją* minėjo tik kalbėdamas apie jos sąsają su buvusia Suvalkų gubernija.

Taip pat Sūduvos pavadinimą naudojo Vanda Daugirdaitė-Sruogienė vadovėlyje „Lietuvos istorija“ (1935).

Sūduvos pavadinimas išeivijoje

Sūduvos pavadinimo po Antrojo pasaulinio karo laikėsi ir Lietuvos išeiviai:

- Viena iš didžiausių lietuvių karo pabėgėlių leidyklų pavadinta „Sūduva“/„Sudavija“.
- Bostone 1963 m. išleistoje „Lietuvių enciklopedijoje“ nieko nerašoma apie suvalkiečius ar Suvalkiją kaip apie etnografinę sritį, bet yra išsamus straipsnis „Sūduviai“.
- Bostone 1976 m. anglų kalba išleistoje enciklopedijoje „Encyclopedia Lituanica“ pateiktas XIX a. Sūduvos žemėlapis su užrašu „Province of Sūduva in the 19th century“.
- Išeivijos istorikas Bronius Kviklys 1966 m. leidinio „Mūsų Lietuva“ III tome paskelbė išsamų straipsnį „Sūduva (Suvalkija)“, kuriame daugiausia naudojo *Sūduvos* pavadinimą kalbėdamas ne tik apie praeitį, bet ir apie dabartį.

Suvalkijos pavadinimo įtvirtinimas sovietmečiu

Sovietmečio pradžioje dar buvo naudojamas *Sūduvos* pavadinimas (1962 m. – gidas turistams „Po Sūduvą“; Ingės Lukšaitės straipsnių ciklas „Sūduva“ ir kt.), tačiau vėliau, iki XX a. 8-ojo dešimtmečio pabaigos įsivyravo *Užnemunės* pavadinimas, o nuo XX a. 8-ojo dešimtmečio pabaigos išpopuliarėjo pavadinimas *Suvalkija*.

Suvalkijos pavadinimo išpopuliarėjimą paaiškina etnologo P. Kalniaus paminėtas faktas: „Dar XX a. aštuntajame dešimtmetyje **Lietuvos etnologai kartu su kalbininkais bendrame pasitarime nusprendė regioną vadinti Suvalkijos etnografine sritimi**, ir toks pavadinimas yra fiksuotas per pastaruosius keturis dešimtmečius išleistuose Lietuvos etnologų darbuose “.

Suvalkijos sampratos kaita sovietmečiu

Tik sovietmečiu etnologų darbuose ėmė ryškėti dabartinė Suvalkijos aprėptis, atskiriant Užnemunės dzūkus.

Tokį Suvalkijos ribų suvokimo pokytį neabejotinai paskatino tuomet prasidėję išsamesni suvalkiečių ir dzūkų tapatybės etnografiniai tyrimai.

Vien *Suvalkijos* ir *suvalkiečių* pavadinimų naudojimas apibrėžiant šį etnografinį regioną etnologų darbuose išliko ir po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo (pvz., 1999 m. sudarytame etnografiniame žemėlapyje), taip pat iki šiol.

XIX a. materialinės kultūros duomenys

Sūduvos ir Suvalkijos pavadinimų naudojimas

2016 m. A. Ragauskaitės tyrimo duomenimis

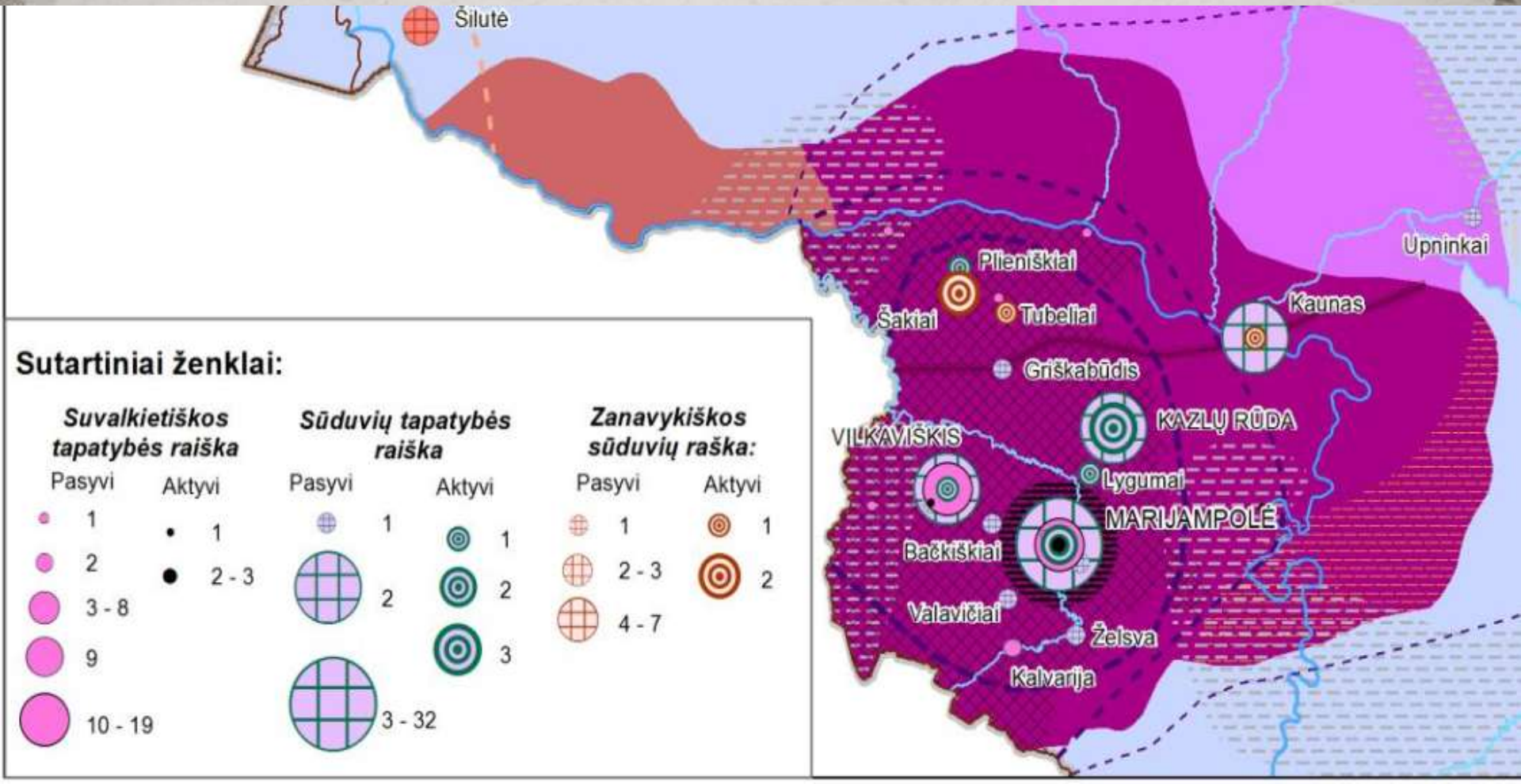

Sūduvos vardo sugrąžinimas XXI a.

2000 m. Seimas patvirtino EKGT nuostatus, kuriuose EKGT padalinys pavadintas ***Suvalkijos*** taryba.

2013 m. pabaigoje EKGT regioninės tarybos atliktos apklausos duomenimis, **dauguma regiono gyventojų pasisakė už *Sūduvos* pavadinimą:**

- 44 proc. – už pavadinimą „Sūduva“,
- 26 proc. – už pavadinimą „Suvalkija“,
- 20 proc. – už pavadinimą „Suvalkija (Sūduva)“,
- 11 proc. – už pavadinimą „Sūduva (Suvalkija)“.

VLKK 2013 m. į Lietuvos vietovardžių sąrašą įrašė **etnografinio regiono pavadinimą *Suvalkija (Sūduva)***.

Nuo 2017 m. pavadinimas ***Suvalkija (Sūduva)*** įrašytas ir į Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymą.

VLKK nuomonė dėl Suvalkijos ir Sūduvos

Pagrindinis dab. Lietuvos etninės srities pavadinimas – ***Suvalkija*** (suvalkiečių gyvenama Lietuvos dalis), šalutinis vardo variantas – ***Sūduva***; dar plg. etninės žemės dab. Lenkijos teritorijoje pav. – *Suvalkai, Suvalkų apskr.*

Vardas ***Sūduva*** vartotinas daugiausia istoriniame kontekste – tai istorinės srities, kurioje kažkada gyveno sūduviai.

Taigi **Suvalkija** ir **Sūduva** nesutampa nei chronologiškai, nei, svarbiausia, geografiškai. Todėl 2005-12-15 Kalbos komisijos posėdyje, kai EKGT prašymu buvo svarstytas siūlymas pavadinimus *Suvalkija*, *suvalkietis* pakeisti į *Sūduva*, *sūduvis*, nutarta, kad keisti pavadinimų negalima.

Lenkijos ir Lenkijos lietuvių požiūris į Suvalkiją

Suvalkų miestas (su kuriuo siejasi Suvalkijos pavadinimas) **yra ne Lietuvoje, o Lenkijoje.**

Dėl to lenkai įžvelgia dviprasmybę dėl Lietuvoje naudojamo Suvalkijos regiono pavadinimo. Lenkijos vyriausybės finansuotas projektas „Dziedzictwo Suwalszczyzny“ („Suvalkų krašto paveldas“) apsiribojo tik dabartinės Lenkijos Suvalkų apskrities teritorijomis, o rekomenduojamuose moksliniuose darbuose į šiaurę nuo Lenkijos esančio Lietuvos regiono teritorija apibrėžiama kaip „Pietvakarių Lietuva“ (žr. http://www.suwalszczyzna-jakbasn.pl/suwalszczyzna.php).

Lietuvoje esančio Suvalkijos pavadinimo nesupranta ir Lenkijos lietuviai: jie *suvalkiečiais* vadina tik Lenkijoje esančio Suvalkų miesto gyventojus, jo apylinkes – Suvalkija, o etnografinį regioną vadina Sūduva.

Ačiū už dėmesį